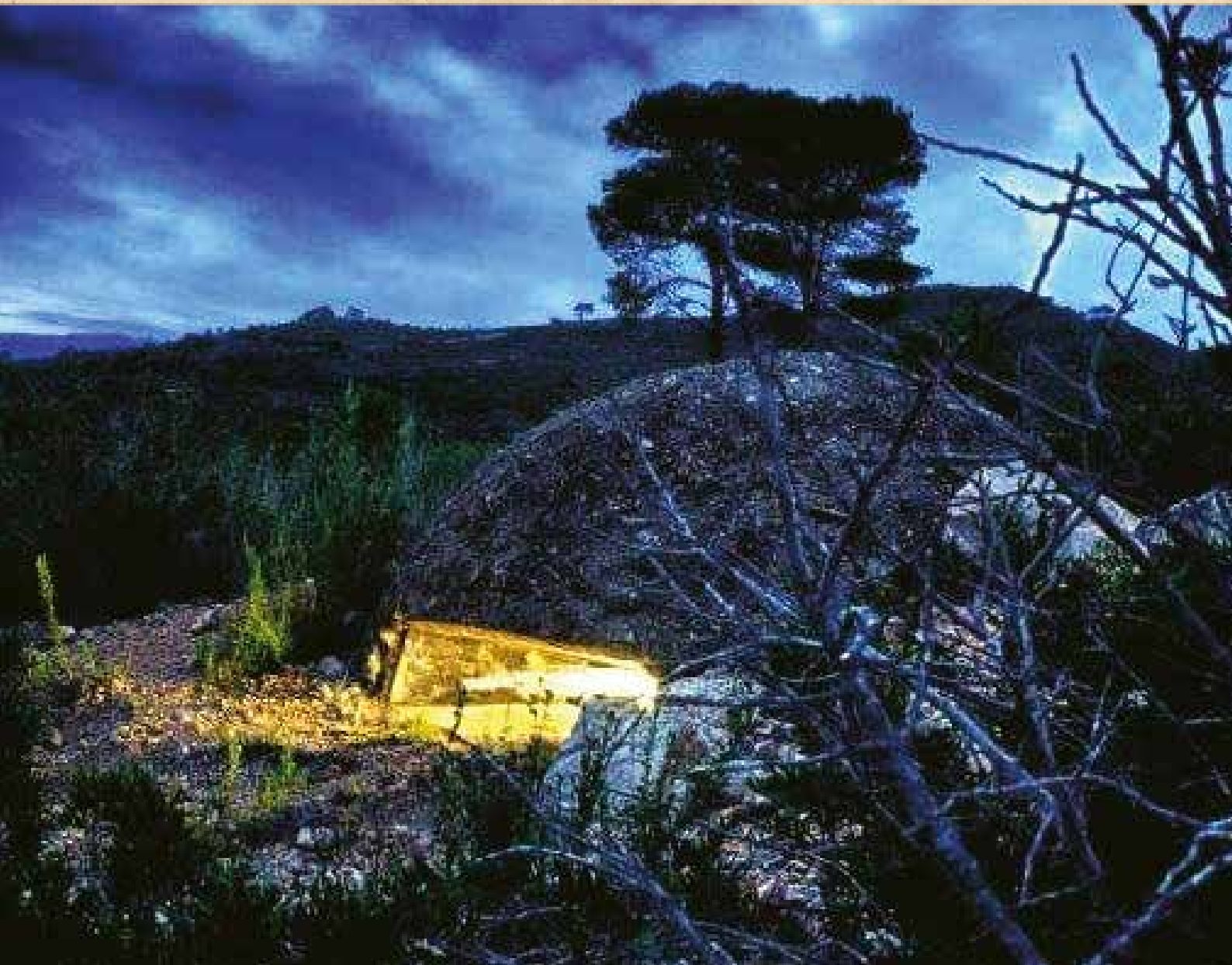

La Guerra Civil
al coll de Balaguer

1936-1939

Adrián Cabezas (coordinador) / Joel Ametlla, Jordi Solé, Alfons Tejero

La Guerra Civil
al coll de Balaguer
1936-1939

1a EDICIÓ:

Abril del 2018

EDITA:

Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant i Arola Editors

COORDINACIÓ:

Adrián Cabezas

DISSENY I MAQUETACIÓ:

Arola Editors

CORRECTOR LINGÜÍSTIC:

Jordi Gavalrà Batalla

© TEXT:

Adrián Cabezas, Joel Ametlla, Jordi Solé, Alfons Tejero

© FOTOGRAFIES:

Els autors i Gerard Martín

© FOTOGRAFIA DE PORTADA:

Observatori republicà al coll de Balaguer. Gerard Martín

ISBN:

978-84-948343-9-4

DIPÒSIT LEGAL:

T 417-2018

IMPRESSIÓ:

Gràfiques Arrels

AJUNTAMENT DE VANDELLÒS I L'HOSPITALET DE L'INFANT

www.vandellos-hospitalet.cat

DEPARTAMENT DE CULTURA I PATRIMONI

www.culturaalabast.cat

www.fortalesainvisible.org

La Guerra Civil
al coll de Balaguer

de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

1936-1939

Adrián Cabezas (coordinador)

Joel Ametlla, Jordi Solé, Alfons Tejero

AJUNTAMENT
Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

AROLA EDITORS

Índex

Pròleg (a càrrec de l'alcalde)	9
Agraïments	11
1. Introducció històrica al coll de Balaguer	13
2. La Guerra Civil a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant	19
3. Les primeres mesures defensives al coll de Balaguer: la defensa de la costa	27
3.1. Les bateries costaneres del coll de Balaguer	33
4. El perill dels bombardeigs aeris	39
4.1. Els emplaçaments antiaeris del coll de Balaguer	48
5. Fortificació i elements de defensa del coll de Balaguer	51
5.1. El camp de presoners de l'Hospitalet de l'Infant	56
5.2. Els elements defensius del coll de Balaguer	61
5.2.1. Les trinxeres	66
5.2.1.1. Les trinxeres del barranc del Cap del Terme	68
5.2.1.2. Les trinxeres del collet del Vent	70
5.2.1.3. Les trinxeres del Comú de Veïns	72
5.2.2. Els nius de metralladores i observatoris	74
5.2.2.1. El niu de metralladores del pont dels Dos Ulls	78
5.2.2.2. Els observatoris iglú	80
5.2.3. Els polvorins i refugis	83
5.2.3.1. El polvorí de Letícia	87
5.2.4. Altres construccions defensives	89
5.2.4.1. Els petits parapets individuals	89
5.2.4.2. Posicions d'artilleria indirecta	90
5.2.4.3. La xarxa de comunicacions	92
5.2.4.4. Estructures hídriques	93
5.2.4.5. Altres tipus de construccions	94
6. El projecte de desembarcament i el final de la guerra	95
7. Les restes del coll de Balaguer actualment	103
Bibliografia	127

Pròleg

La publicació del llibre que teniu a les mans representa un punt i a banda en el procés de coneixement i difusió d'un dels episodis més estudiats i debatuts a escala nacional i estatal, ja que ens calia i ens cal continuar aprofundint en treballs d'abast local, en treballs concrets sobre els nostres pobles i els nostres familiars i veïns com el que aquí es presenta sobre el coll de Balaguer.

La publicació d'una obra com aquesta sempre és oportuna, ja que més enllà de la celebració d'un aniversari puntual –enguany, el 80è aniversari de la batalla de l'Ebre i, per aquest motiu, dels nombrosos bombardejos aeris que van rebre molts pobles del front o de la rereguarda–, sempre s'hi poden incloure els resultats de noves recerques, fruit d'alguna trobada en un arxiu, d'alguna descoberta documental o arqueològica, d'algun testimoni oral...

La Guerra Civil al coll de Balaguer és una publicació que serveix per continuar aprofundint en la coneixença d'aquest important fet de la nostra història recent, així com per recordar-nos la importància que al llarg del temps ha tingut aquest petit i tortuós promontori de la Serralada Prelitoral, que ha estat una frontera natural entre el Camp de Tarragona i les Terres de l'Ebre i que s'ha convertit en un bastió fronterer tant a nivell lingüístic com cultural i administratiu.

L'obra s'estructura en una introducció i sis capítols més, on a més d'explicar-se les vicissituds conegudes i les troballes més recents

sobre el desenvolupament de la guerra al poble i al municipi, es posa èmfasi en les mesures defensives del territori, malgrat que no van tenir cap incidència en el desenvolupament del conflicte. Aquesta tasca, que sempre podrà ser objecte de noves aportacions, s'exposa de manera molt detallada juntament amb noves experiències de les guerres, com els bombardeigs que va patir la població civil.

En aquest sentit, volem destacar la importància dels capítols cinquè i setè de la publicació, que serveixen per recordar la rellevància i la importància de l'estudi de les fortificacions encarregat per l'Ajuntament, executat pel GRI-EC i presentat l'any 2015, en què es va realitzar una gran tasca de catalogació dels diferents tipus de restes: fortificacions, trinxeres, nius de metralladora, polvorins, refugis... Aquest estudi ha permès no només documentar i preservar el patrimoni, sinó iniciar les tasques de catalogació i, tan important com aquesta tasca, la seva difusió i la realització de visites per aportar coneixement i identitat a la nostra ciutadania. I, sobretot, ha permès no caure en l'oblit i recuperar la memòria d'aquest conflicte bèl·lic en tota l'amplitud.

L'obra, coordinada per l'Adrià Cabezas, és una producció coral en la qual es recullen un gran nombre de treballs previs portats a terme per veïns entusiastes de la historiografia local i de gran vàlua, com els publicats per la família Barceló, Josep Escoda o Lluç Margalef. En

l'edició de l'obra també es veu reflectida l'empremta d'estudiosos incansables i igualment apassionats, com l'Alfonso Tejero, així com la col·laboració i predisposició del Jordi Solé, o el treball i l'empenta del Joel Ametlla. A més, com s'aprecia en el text, també hi participen altres joves com el Gerard Martín amb les seves fotografies. És lògic pensar, doncs, que a partir d'aquesta publicació es continuaran realitzant altres estudis, ja sigui des de l'institut del poble com des d'altres àmbits socials, com és el cas del Centre d'Estudis o dels erudits locals o forans que veuran en el context i en el patrimoni una oportunitat per aprofundir en la seva recerca i difusió.

Finalment, cal agrair a la Regidoria de Cultura i Patrimoni i al Consell Editorial la receptivitat a l'hora de promoure la publicació d'una obra tan rellevant per a la recuperació

de la història contemporània del municipi com és aquesta.

Ens agradaria que amb la publicació d'aquest llibre no només en gaudeixin els descendents de les persones que van viure en primera persona les desgràcies i les penúries de la guerra a l'entorn del coll de Balaguer, sinó que serveixi de testimoniatge per a totes aquelles persones a les quals la guerra va arrabassar-los la joventut i la família i les va portar a viure un futur tan insospitat com malaurat.

En el seu record, i en homenatge a les persones que van ser protagonistes d'aquests anys, desitgem que gaudiu d'aquesta publicació.

Alfons Garcia

Alcalde de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

Agraïments

Avui dia, les restes de la Guerra Civil del coll de Balaguer són el testimoni palpable d'una de les èpoques més cruentes del nostre passat més contemporani. Aquest conjunt fortificat té un alt valor, ja que representa un dels vestigis més grans que encara es conserven a Catalunya, amb més de cinc-cents elements, equiparant-se fins i tot a conjunts fortificats molt més coneguts, com són els de la zona del riu Ebre, escenari de la batalla més cruenta i llarga de la Guerra Civil.

Precisament per aquest motiu, aquestes fortificacions no poden quedar en l'oblit, i d'una manera o d'altra s'ha d'intentar recuperar tot aquest ric i extens patrimoni, així com donar-lo a conèixer a les futures generacions.

De fet, aquest procés de recuperació de les restes de la Guerra Civil del coll de Balaguer es va veure reflectit el 18 d'abril de 2016, quan el president del Consorci d'Aigües de Tarragona (CAT), Antoni Huber, i l'alcalde de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, Alfons García, signaven un conveni pel qual el CAT cedia al municipi una part de la finca on està ubicat el polvorí de Letícia. A banda de la neteja i adequació del polvorí, el CAT va encarregar idear i elaborar activitats socioculturals i propostes d'itineraris educatius, així com material gràfic i didàctic. Tot plegat es va completar amb el desenvolupament d'una pàgina web i una tanca de fusta amb panells explicatius, una petita esplanada amb una pèrgola de fusta i bancs per

a fer les explicacions. El polvorí de Letícia, per tant, ha d'esdevenir el punt d'inici dels espais visitables del projecte anomenat «El coll de Balaguer: la fortalesa invisible», que proposa una visita al conjunt de les fortificacions del lloc d'una forma pedagògica.

Aquesta data va ser, sens dubte, un moment cabdal per a la història del patrimoni del coll de Balaguer pel seu simbolisme en representar la primera acció culminada de museïtzació de les fortificacions del coll de Balaguer. Però molt abans d'aquesta data, diferents persones ja havien començat a treballar en aquesta recuperació del patrimoni, com és el cas d'Alfons Tejero, ajudat per nombroses persones de la terra, de les quals destacarien Rafel Isern, Benjamín Espiña, Oriol Miró, Ramon Miralles, Josep Fernández-Gaetà, Óscar Pinto, Manuel García Ferrer, Maria Jesús Burata, Francisco Prado i Carlos Coronado. Més tard, serien fonamentals els treballs engegats per la Universitat Rovira i Virgili (URV) gràcies a la iniciativa del professor d'arquitectura Juan Fernando Ródenas, així com l'ajuda de les diferents regidories de Cultura de l'Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, com les encapçalades per Maite Boquera, Àngels Pérez i Núria Ortiz, i amb la col·laboració del tècnic Alexis Castillo. De mica en mica, les fortificacions del coll de Balaguer es donarien a conèixer gràcies a la feina de diferents professionals de comunicació, com ara els periodistes Jordi Cabré, del *Diari de*

12 Agraïments

Tarragona; Esther Celma, de TV3 i *Público*; Marc Solé, de *La Vanguardia*; Oriol Margalef, de la revista *Sàpiens*; Beatriz Higuera, redactora de *La Revista*; Marcel Aragonés, de la revista *Costa*, i tots els professionals de Ràdio l'Hospitalet de l'Infant i TV Vandellòs, com Estrella Botello, Ricard del Amo i Jordi Marco. La creació d'una secció de la Guerra Civil al Centre d'Estudis de l'Hospitalet de l'Infant (CELHI), les visites guiades de la Regidoria de Cultura, a l'Institut Berenguer d'Entença i els treballs de recerca dels joves Gerard Martín, Neus Isern i Andrea Páez són la prova de l'interès de les restes pel col·lectiu. Tot aquest llarg camí culminaria

en l'encàrrec de l'Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant el 2015 del *Pla especial de protecció de les restes de la Guerra Civil del coll de Balaguer*, elaborat pel Grup de Recerca i Investigació d'Espais de la Guerra Civil (GRIEGC) i els seus col·laboradors: Joel Ametlla, Jordi Solé, Adrián Cabezas, Míriam del Castillo i Núria Bentoldrà, que han fet fins i tot visites guiades protagonitzades per aquest mateix grup.

Només ens falta donar les gràcies a totes aquestes persones i a altres que han treballat o han donat el seu suport a l'hora d'aconseguir un mateix objectiu: recuperar i dignificar les restes de la Guerra Civil del coll de Balaguer.

Imatges actuals de la intervenció al polvorí de Letícia

Fotografies d'Alfons Tejero

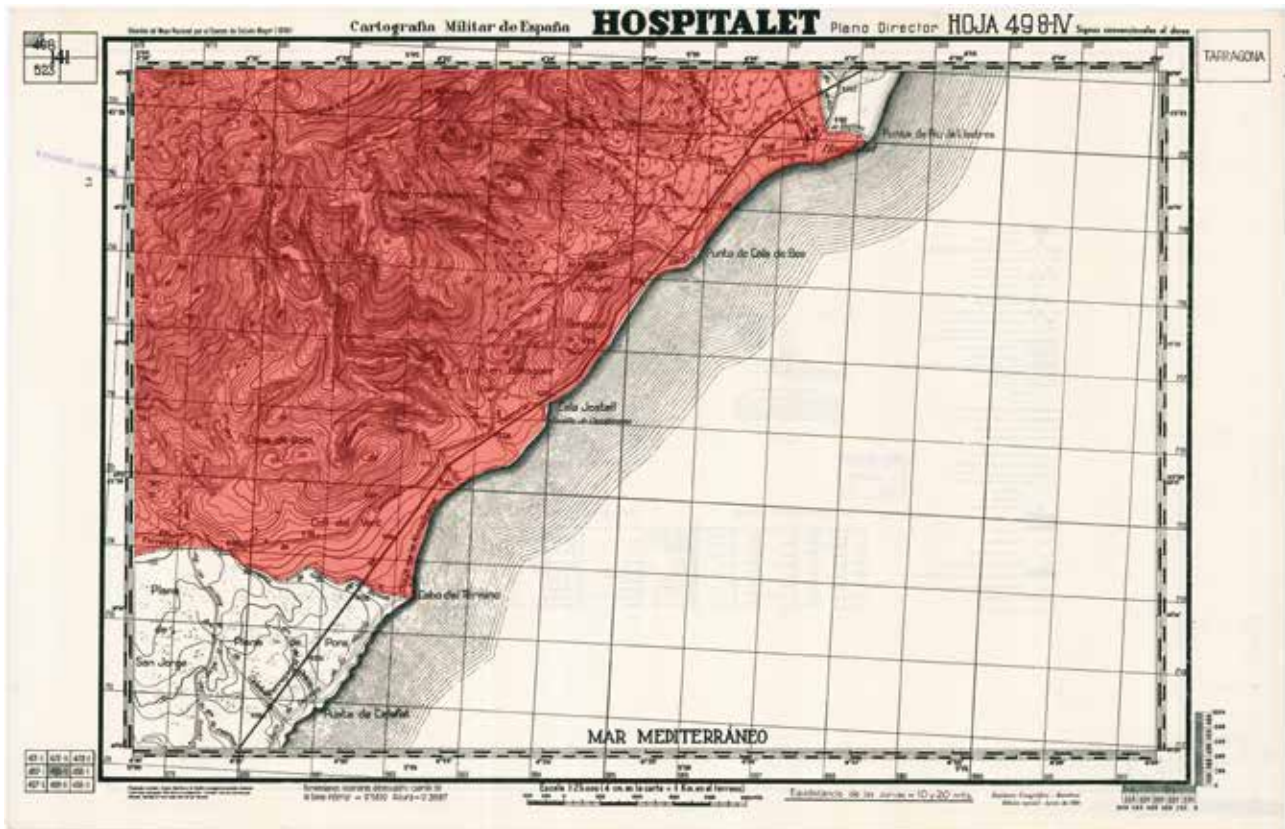
1. Introducció històrica al coll de Balaguer

Les importants fortificacions republicanes que es van construir durant la guerra civil espanyola (1936-1939) al terme municipal de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant estan situades al coll de Balaguer; per tant, formen part de la serralada Prelitoral. Aquestes restes es troben acotades pel riu Llastres a l'est, pel barranc del Cap

del Terme a l'oest, per la mar Mediterrània al sud i per la serralada Prelitoral al nord.

La formació del coll de Balaguer està datada al voltant d'uns dos-cents milions d'anys enre; concretament, al Juràssic superior, i des de l'antiguitat més tardana ha estat considerat un lloc estratègic de primer ordre, ja que era

Mapa 1: Carta militar en què es mostra el terreny on estan construïdes les fortificacions republicanes de la Guerra Civil

Font: Archivo Cartográfico de Madrid (ACM)

l'únic pas terrestre que salvava la barrera muntanyenca que talla pel bell mig les immenses planes costaneres tarragonines que enllacen les terres del nord amb les del sud peninsular.

Només coneixent en profunditat la història i les característiques físiques d'aquest mític espai muntanyós es pot ser capaç d'entendre per què sempre s'ha triat aquest enclavament, reiteradament, al llarg dels segles per a defensar la porta d'entrada de Catalunya. La seva imponent presència ha estat un dels quatre factors fonamentals que han propiciat la presència humana al terme en totes les èpoques de la història de la mà de la mar Mediterrània, el riu Llastres i la Via Augusta.

El coll de Balaguer ha traçat una línia fronterera que diferencia lingüísticament, cultural i administrativa les poblacions veïnes. Així, per exemple, per l'Hospitalet de l'Infant passa la línia que separa els dos grans blocs dialectals del català, l'oriental i l'occidental. I encara més significatiu, el molló dels Tres Termes del coll de Balaguer no només separa administrativament les viles de Tivissa, l'Ametlla de Mar i Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, sinó també les comarques del Baix Ebre, el Baix Camp i la Ribera d'Ebre, tres territoris i tres cultures diferenciades.

Parlar del coll de Balaguer és parlar principalment del camí que el travessa, una via tan antiga com la presència de l'home en aquestes terres. Tot i que només té 155 m d'alçària, sempre ha estat un pas tortuós, un llarg camí infernal de roca viva, corbes interminables i pujades empinades on les cavalleries i els carreters patien de valent per a mantenir l'estabilitat.

Els primers treballs per a establir una via de comunicació al coll de Balaguer van ser fets

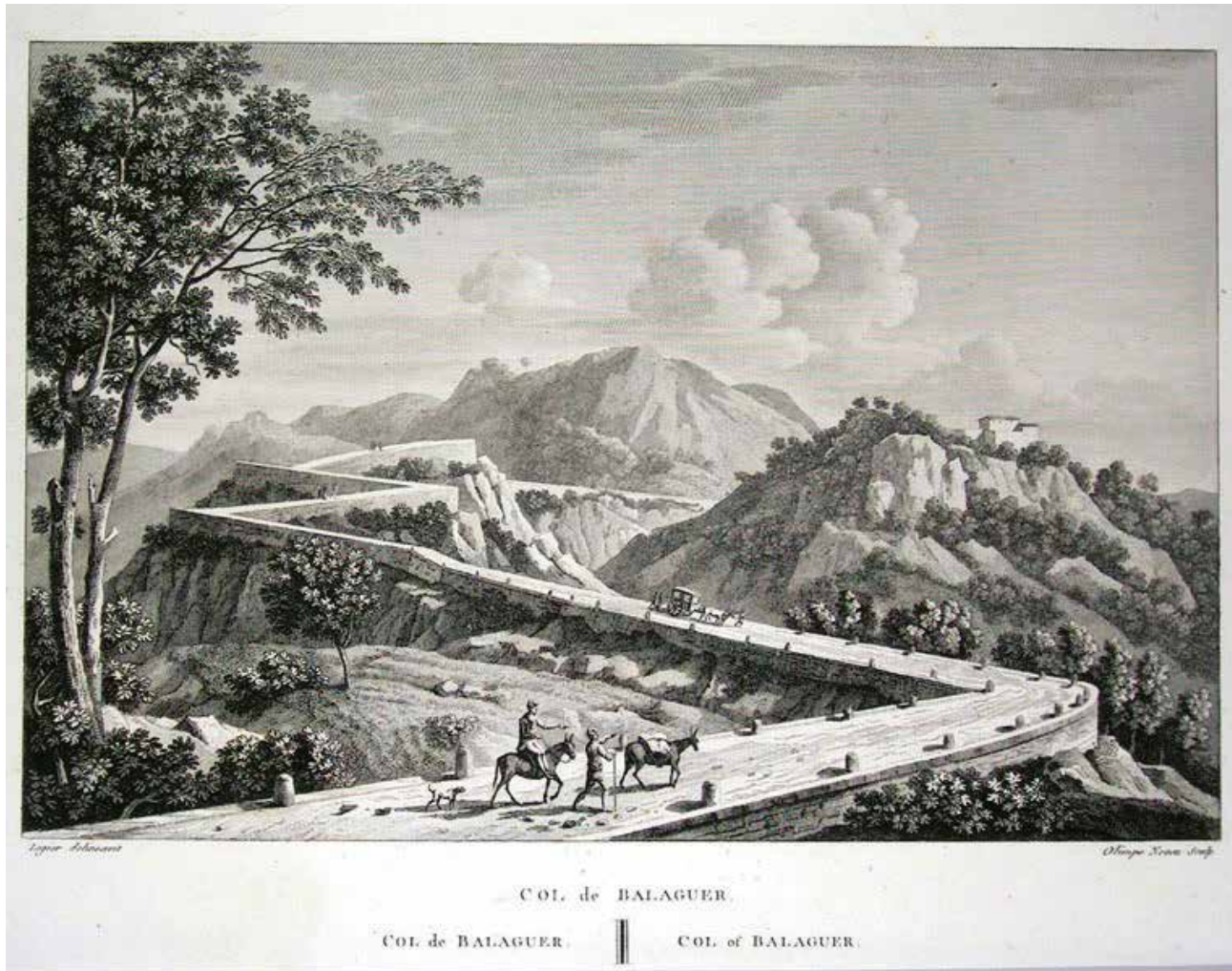
pels romans amb l'objectiu de crear una densa xarxa de comunicacions que connectés tots els seus territoris amb Roma, la seva capital. Aquesta via de comunicació va ser batejada posteriorment amb el nom de Via Augusta en honor de l'emperador August, que la va arranjar entre els anys 8 i 2 aC. En el seu tram peninsular, que anava dels Pirineus a Cadis, tenia un recorregut aproximat de 1.500 km.

Durant l'antiguitat, per al trasllat de persones i mercaderies en llargues distàncies el desplaçament per mar era el més habitual. La vila de l'Hospitalet de l'Infant era escala d'una de les rutes marítimes de cabotatge amb més trànsit de la Mediterrània, la del delta de l'Ebre, i van deixar la seva empremta al terme fenicis, grecs, cartaginesos, romans i àrabs.

El coll de Balaguer esdevindria, per tant, ja a l'antiguitat, un escenari important per on transitarien des del bel·ligerant general cartaginès Anníbal, anant cap a Roma amb el seu exèrcit d'elefants, fins als irreductibles guerrers ibers o les disciplinades legions romanes, entre altres. Un pas estret i tortuós lluny de tot arreu, abrupte, àrid i deshabitat, de dificultós trànsit que des dels primers temps fou considerat un espai estratègic per a controlar la zona i un punt d'obligada aturada per als llargs desplaçaments.

Ja a l'Edat Mitjana, els musulmans edificarien una torre de guaita al mateix coll, donant així la importància que es mereixia aquest pas. Posteriorment, el territori fou conquerit pel rei Pere I el Catòlic, que l'any 1201 atorgaria l'indret conegut com desert d'Alfama als cavallers de l'orde templer Joan d'Almenara i Martí Vidal i fixaria com a límit el coll de Balaguer amb el seu «castell». Durant segles, tota la zona

Imatge antiga del pas del coll de Balaguer

Font: LABORDE, Alexandre: *Voyage pittoresque et historique de l'Espagne*. Paris, 1820

entre el riu Llastres i el coll de Balaguer va estar deshabitada, ja que havia estat frontera entre els regnes cristians i musulmans i, per tant, terra insegura. De fet, la repoblació de les terres es va convertir en una de les principals preocupacions, cosa que va propiciar la creació de nombrosos castells i nuclis habitats. Així, per exemple, el 20 de desembre de 1191 fou signada per

Albert de Castellvell la carta de població de Vandellòs, mentre que el 13 de febrer de 1276 ho fou per Berenguer d'Entença la del coll de Balaguer, fet que dotà el lloc dels mitjans per a poder-hi establir un col·lectiu de persones, assignant uns límits que comprenien del barranc de la Batalla fins al barranc de Caladoques i de les roques de les Aliomes fins al mar.

La carta de població va ser finalment atorgada el 16 de desembre de 1294, mentre que una dècada després; concretament, el 13 de febrer de 1304, Guillem d'Entença en va signar una de nova i n'augmentà els límits. Paral·lelament, la reina Blanca d'Anjou, esposa del rei Jaume II, patrocinarà la fundació de l'Hospital de la Font del Perelló amb la finalitat de donar refugi als pelegrins, pobres i malalts que transitaven per la banda sud de la collada. Per aquestes dates, la població va resultar una realitat.¹

De tota manera, malgrat la fundació de l'hospital del coll de Balaguer de l'Infant Pere l'any 1344 la plana on es troba l'Hospitalet de l'Infant va continuar poc habitada durant molt de temps, a causa sobretot de la perillositat d'aquest lloc, sovintejat per corsaris i pirates. Aquest fet va propiciar que l'any 1576 es construís una torre de guaita a l'illot del Torn per a la defensa i seguretat dels pesquers que navegaven per aquestes aigües.²

Durant segles, també va ser una pràctica habitual que els mercaders s'agrupessin a Cambrils o a Tortosa i s'esperessin fins a constituir una caravana prou nombrosa per a atrevir-se a creuar aquest paratge feréstec i solitari sense perdre bous i esquelles.³

Militarment, existeixen moltes referències documentals de la intervenció del coll de Balaguer en la majoria dels enfrontaments bèl·lics decisius de la història d'Espanya, cosa que el va fer mereixedor dels qualificatius de pas *estratègic*, *èpic* o *mític*. A causa, per tant, d'aquest caràcter de lloc inhòspit i insegur i, sobretot, de ser un lloc estratègic, el coll de Balaguer va participar en les tres grans guerres dels convulsos segles XVII, XVIII i XIX: la dels Segadors, la de Successió i la d'Independència.

Fruit d'aquests episodis bèl·lics, les tres sòlides edificacions que tenia l'Hospitalet de l'Infant (la torre de guaita de l'illa del Torn, l'hospital medieval de l'Infant Pere i el fort de Sant Felip) van quedar molt malmeses.

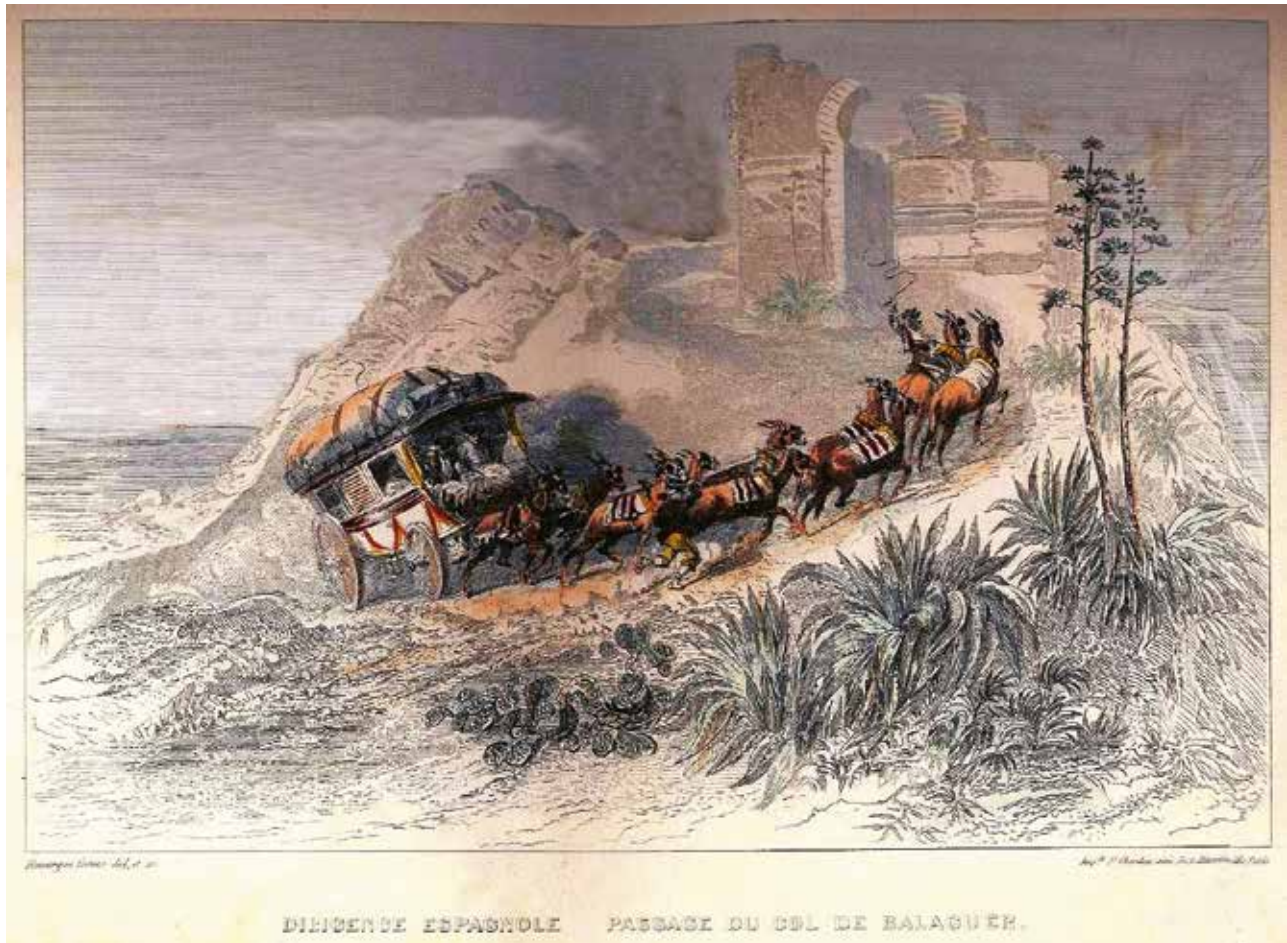
Així, per tant, i ja en època més contemporània, en el context de la guerra civil espanyola (1936-1939) no és estrany que el comandament republicà decidís fortificar el coll de Balaguer per la seva posició estratègica per a defensar aquest important pas, tal com s'havia fet des de l'antiguitat, edificant-hi tot un conjunt d'elements a l'hora de crear una barrera defensiva. El coll de Balaguer va esdevenir un paratge infranquejable.

1 L'Hospital del Coll de Balaguer, situat a la vila de l'Hospitalet de l'Infant, és un dels exemples més interessants dels conservats a Catalunya pel que fa al període medieval. Tota la informació referent a l'infant i a l'Hospital del Coll de Balaguer es troba a CONEJO DA PENA, Antoni: *L'infant Pere d'Aragó i Anjou «Molt Graciós e Savi Senyor»*. Valls / Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant: Cossetània Edicions, 2015.

2 RIBA I MESTRES, Francesc: *Història de Mont-roig*. Reus: Centre d'Estudis de la Comarca de Reus, 1983, pàg. 121.

3 Un exemple de la fama de perillositat que tindria el coll de Balaguer en aquells temps és, sens dubte, les paraules del gran dramaturg i poeta de la literatura espanyola Félix Lope de Vega, que deixaria escrit a l'inici del III acte del seu drama *La Buenaguarda* unes frases en boca de Sacristán Carrizo que parlen per si soles: «Mil veces oí en Castilla que en el coll de Balaguer había bien que temer, ya porque es del mar la orilla, y moros de Argel, piratas, entre calas y recodos, donde después salen todos, tienen ocultas fragatas; porque en él, por pasión es nunca falta bandolero».

Imatge d'una diligència passant pel coll de Balaguer

Font: Bégin, Émile: *Voyage pittoresque en Espagne et en Portugal*. «Diligence Espagnole, Passage Du Col De Balaguer». París: Leprieur, i Berlín: Morizot, 1852

2. La Guerra Civil a Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

El 17 de juliol de 1936 es va iniciar al Marroc una insurrecció militar que es va estendre per la majoria de les guarnicions militars espanyoles a la Península en les següents hores, tot i que no tindria l'èxit esperat pels seus iniciadors. La revolta, pensada per a ser un cop d'estat ràpid, va fracassar a moltes ciutats, per diversos motius segons els casos, com podien ser l'ambient polític de la zona, la mateixa preparació del cop d'estat, el grau de decisió de les autoritats o dels insurrectes o, fins i tot, la proximitat d'una gran capital que influiria en la posició de la regió. Així, per tant, i en només dos dies, Espanya va quedar dividida en dos bàndols: el sollevant (autodenominat nacional), també conegut com franquista perquè el general Franco n'era el cap,⁴ que aglutinava els partits de dretes, els carlistes i els monàrquics, l'Església i bona part de l'exèrcit; i el bàndol governamental o republicà, format per tots els partits i organitzacions sindicals d'esquerres, així com per partits nacionalistes bascos i catalans, entre d'altres. Quant al territori, la revolta va triomfar a Galícia, Navarra, la Rioja, Castella i Lleó, la província d'Àlaba, les capitals de província de l'Aragó (però no a tota la comunitat), Andalusia oriental (Sevilla,

Cadis, Huelva, Còrdova i Granada), Oviedo, Càceres, les Illes Canàries i les Illes Balears (excepte a Menorca). En canvi, la revolta no va triomfar a la resta del territori, on hi havia, per exemple, les ciutats més industrialitzades i importants, com ara Bilbao, València, Barcelona o Madrid. A Barcelona, els treballadors ja havien començat a muntar guàrdia al voltant de les casernes i centres militars de la ciutat el 16 de juliol, un dia abans de la revolta al nord d'Àfrica, i els sindicats fins i tot van mobilitzar els seus militants en previsió del cop d'estat. De fet, el 19 de juliol els rebels eren derrotats als carrers de Barcelona per anarquistes, militants dels diferents sindicats i forces de l'ordre, com la Guàrdia Civil o la Guàrdia d'Assalt, connectant d'aquesta manera la sort de Barcelona a tot Catalunya.

Al terme actual de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant,⁵ la notícia de la insurrecció militar sorprendria els veïns de festa; concretament, a l'ermita de Santa Marina, lloc on era tradició que es passés el dia. Encara que els polítics locals, encapçalats per l'alcalde del municipi, Jaume Jardí, de *cal Pacara*,⁶ s'esforçarien per transmetre tranquil·litat, el moment va resultar d'una gran confusió, i els veïns van

4 El general Franco va esdevenir líder absolut del bàndol sollevant a partir del dia 1 d'octubre de 1936, quan va ser nomenat cap de l'Estat del territori que controlava, que establí la capital a Burgos.

5 Durant la Guerra Civil el poble canviaria el seu nom i seria conegut com l'Hospitalet de Mar.

6 CASTELLNOU I ESPELTA, Cristina: *Un cant a l'enyor: Gavada en la seua plenitud. Aproximació als masos de muntanya*. Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant / Valls: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant / Cossetània Edicions, 2010.

tornar a casa seva molt esverats a causa dels esdeveniments.

A tots els pobles i ciutats catalans les tensions polítiques es van anar incrementant i els partits polítics i sindicats van intentar aglutinar la majoria de persones per a preparar el seu ideari polític. El procés revolucionari que va esclatar a la zona republicana va fragmentar el poder polític; així, per exemple, només tres dies després de la desfeta de la insurrecció militar seria creat a Barcelona el Comitè Central de Milícies Antifeixistes de Catalunya, amb l'objectiu d'organitzar les diferents columnes de milicians que van anar sorgint per a anar a lluitar al front d'Aragó. Però a cada regió es començaren a constituir juntes que administraven el poder sense tenir en compte la resta de l'Estat, de manera que s'establiren comitès revolucionaris a cada localitat i es desbancà els ajuntaments com a poder local.

D'altra banda, grups d'incontrolats (coneguts també com escamots), molts emparats en les sigles de la CNT-FAI, actuarien de manera violenta, i les pressions i requisas a persones de dretes, carlins, de la Lliga, de la CEDA, capellans o simples catòlics es van convertir en pràctiques comunes, i moltes vegades van acabar en assassinats. La persecució de persones de dreta aniria augmentant, i a vegades altres poblacions demanarien per diferents persones. En aquest context polític, les persones del bienni dretà i els religiosos es van endur la pitjor part, ja que foren empresonades o assassinades en el pitjor dels casos.

D'aquesta manera, i durant els primers mesos de conflicte, el clima de terror que es

va apoderar de bona part de la població es va complementar amb la destrucció d'un gran nombre d'esglésies i d'altres estructures religioses, així com de moltes obres d'art i d'imatges religioses, que van ser cremades o destruïdes gairebé impunement pels escamots, els quals adoptaven sovint la tàctica d'anar a assassinar o destruir les esglésies dels pobles veïns, però no del seu propi.

A les Terres de l'Ebre, la CNT controlava la majoria d'aquests grups d'escamots. Els més sanguinaris recorrien la comarca cercant gent de dreta o d'arrel catòlica per a assassinar-los i exigien als altres comitès locals que cremessin els altars i els objectes religiosos. Aquest va ser el cas precisament de l'Hospitalet de l'Infant, quan l'agost del 1936 un grup de milicians d'Amposta cremarien tot el que hi havia dins de l'església, com documents i escultures, tot i que no seria cremada l'església sencera, que seria reconvertida en bar durant els anys que va durar la guerra.⁷ De fet, i segons Josepa Llaó, la Pepa de ca l'Enric,⁸ que fou testimoni dels fets de l'Hospitalet de l'Infant, un grup de milicians vinguts d'Amposta van saquejar l'església, l'abadia i el seu arxiu parroquial. Igualment, al mig de l'actual plaça de Catalunya es va calar foc a tot el que era combustible i es van cremar els llibres sacramentals de baptismes, matrimonis, confirmacions, enterraments i testaments que ocupaven l'etapa del 1851 al 1936, a més de les imatges, la roba dels sants i els objectes de culte.

A Vandellòs l'abadia va ser confiscada, però els objectes, símbols religiosos i imatges de

7 Era alcalde pedani en aquells greus moments Josep Castellví Vives, conegut també com l'Oncle *paleta*.

8 Àvia d'Alfons Tejero, un dels autors d'aquest llibre.

sants de l'església van ser extrets del lloc de culte per part de les autoritats locals i abocats al barranc, a l'altura de cal Puvill, on van ser cremats posteriorment, mentre que les campanes de l'església serien foses i utilitzades com a material de guerra. Afortunadament, l'arxiu parroquial i municipal fou salvaguardat per les autoritats polítiques locals amb la col·laboració del poble i restà amagat en un estable durant tot el conflicte. *Al mig de la plaça es va cremar el paperam inútil, com els paquets classificats anualmente del Boletín Oficial d'un any enrere i altres papers burocràtics que es va creure que no tenien cap utilització. Tot això es feu a fi i efecte d'ensenyar les cendres i fer creïble la destrucció de l'arxiu per si algú hagués volgut intentar fer-lo desaparèixer.*⁹ De la mateixa manera que va passar a altres llocs, l'edifici de l'església va canviar també d'ús. Va perdre la seva funció d'espai de culte i es va fer servir inicialment com a magatzem per a subministrament d'aliment per a la població, mentre que posteriorment, i durant la batalla de l'Ebre, va ser utilitzat com a magatzem per al front.

Tornant als comitès, una de les seves obligacions era preparar llistes amb els civils i militars considerats de dretes i religiosos. A l'Hospitalet de l'Infant, per exemple, formant part d'aquestes llistes es trobaven, entre altres, i

segons les diferents fonts orals, Mariano Mañé i els seus quatre fills propietaris de la guixera de l'estació el carrabiner Eusebio Morán, Miquel Castellví, propietari de l'estanc i els molins i Francisco Chavarría, empresari que portar la llum al terme.

Afortunadament, tots van poder salvar la vida; en canvi, no van tenir tanta sort altres veïns, com ara Jaume Escoda Margalef, l'estanquer de Vandellòs; Salvador Escoda, de Masriudoms, o Manuel Llorca, de l'Almadrava (aquest últim feia la temporada de la tonyina). També entre els militars morts durant els primers dies hi ha, a l'Ametlla de Mar, Teodoro Gallego Berga,¹⁰ tinent de carrabiners destinat a la caserna de l'Hospitalet de l'Infant, mentre que el comandant d'enginyers César Gimeno Suñer, estiuejant i propietari d'una casa a la vila, va ser empresonat durant els primers dies i mort al final de la guerra.¹¹ Quant als religiosos, van ser assassinats durant el mes d'agost de 1936 el mossèn de l'Hospitalet de l'Infant, Daniel Lacruz; el rector de Vandellòs, Joan Vinaixa i Reverter, el 10 d'agost; el rector de Masriudoms, Vicente Forés i Albert, el 17 del mateix mes, i, posteriorment, Jaume Jardí Vernet, frare del convent de la Salle de Cambrils.

Sobre el transcurs del conflicte, durant els primers dies de juliol, i després que la revolta

9 BARCELÓ, Frederic, Adolf, Angelina i Josep: *Cartes des del front*. Epistolari de guerra d'Adolf Domènech i Margalef (1938-39). Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant: Ajuntament de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant, 2007.

10 Posteriorment seria condemnat a mort per aquest fet Francesc Consarnau Farnós.

11 Sobre aquest comandant d'enginyers, i segons el testimoni oral de Joan Castellví Bargalló, l'alcalde del municipi, Jaume Jardí va intentar garantir la seva vida i un judici just, però el militar va ser detingut per milicians d'Amposta. Seria portat a la cruïlla del Pratedip, al coll de Fatxes, on se li aplicaria la «lleï de fuga». Sobtadament, el comandant desenfundaria una pistola que tenia amagada a la bota i, enmig d'un intens tiroteig, aconseguiria fugir, encara que ferit, per la carretera que va a Mont-roig del Camp. Durant el camí aturaria uns carreters i els demanaria que el portessin a l'hospital més proper per a curar-se, però, contràriament a la seva voluntat, seria entregat a la comissaria del comitè de Mont-roig del Camp, on va passar uns dies detingut. De Mont-roig seria traslladat al vaixell presó *Río Segre*, que es trobava ancorat al port de Tarragona, on s'estaria un temps fins que, finalment, aconseguiria fugir i intentaria arribar a la zona rebel. Malauradament, moriria en intentar travessar el riu Ebre.

Relació sobre l'ús de diferents edificis eclesiàstics de Vandellòs a mitjan agost del 1937

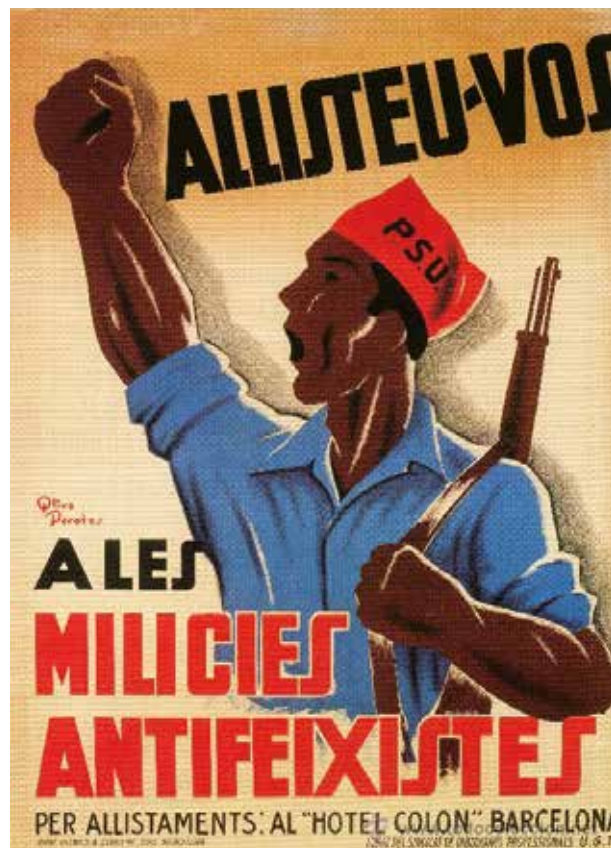
Tipus de edifici	Utilització actual	Tipus de edifici	Utilització actual	Tipus de edifici	Utilització actual
1	En l'edifici parroquial de Sant Jaume	2	En l'edifici de la casa de la senyora	3	En l'edifici de la casa de la senyora
4	En l'edifici de la casa de la senyora	5	En l'edifici de la casa de la senyora	6	En l'edifici de la casa de la senyora

Font: Arxiu Municipal de Vandellòs i l'Hospitalet de l'Infant

a Catalunya fos sufocada, es van començar a crear columnes de milicians que marxarien a lluitar contra els sollevats a l'anomenat front d'Aragó. Però les conseqüències militars de la revolta també van tenir un caràcter especial, ja que no va existir un comandament unificat amb capacitat per a planificar una acció bèl·lica, mentre que les unitats regulars van patir un procés de descomposició que les va convertir en inservibles. Igualment, les milícies populars controlades pel Comitè de Milícies Antifeixistes de Catalunya que van voler substituir les unitats militars van resultar ineficients i indisciplinades, i van ser dissoltes la primavera del 1937 quan es va crear l'Exèrcit Popular de la República. Aquest nou exèrcit incorporaria a files al llarg de tota la guerra una gran quantitat d'homes d'entre disset i quaranta anys, fet que va provocar un buit enorme de població masculina a totes les poblacions sota control republicà.

A Vandellòs, durant els darrers mesos del 1936 es van incorporar a l'equip de govern forces sindicals, i també es crearen diferents

Cartell sobre la crida de l'allistament de voluntaris a les Milícies Antifeixistes de Catalunya

Font: Archivo PARES (Portal de Archivos Españoles)

comissions amb l'objectiu de millorar la gestió municipal en aquells difícils moments. Una de les comissions més precises va ser l'encarregada del reclutament de tropes per a incorporar-les a files, feina que va estar a càrrec de Pere Margalef Ferré, representant de la CNT. El primer reclutament es va dur a terme el 24 d'octubre de 1936, seguint les directrius centrals del govern de la Generalitat.

D'altra banda, la població civil va haver de fer front a les adversitats de la guerra, entre les quals destacaven les col·lectivitzacions, el